

Joanna Frankowiak

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

Cyberagresja wśród adolescentów – skala, charakter, uwarunkowania

Wprowadzenie

Cyberagresja jest wciąż narastającym problemem dotyczącym coraz szerszą grupę osób, w tym, w znacznym stopniu nastolatków. Mając na uwadze, że szkoła pełni ważną rolę w zapobieganiu zagrożeniom wynikającym z korzystania młodzieży z nowych mediów oraz konfliktom rówieśniczym, zdecydowano się na zrealizowanie w sześciu olsztyńskich szkołach przedsięwzięcia zorientowanego na sformułowanie rekomendacji o charakterze profilaktycznym we wskazanym zakresie, a następnie ich wdrożenie. Diagnoza stanowiła pierwszy etap projektu. Jej głównym zamierzeniem było określenie poziomu wiktylizacji w zakresie cyberagresji, ale i innych form agresji rówieśniczej zarówno w percepcji uczniów jak i wychowawców. Badany był również poziom podejmowania zachowań ryzykownych przy użyciu nowych mediów. Dodatkowo zebrano dane dotyczące sposobu, w jaki uczniowie postrzegają atmosferę w szkole, a także, w jakich zajęciach profilaktycznych brali udział. Z kolei wychowawców pytano o ich stosunek do agresji i przemocy rówieśniczej, kompetencje oraz gotowość do podjęcia działań w zakresie profilaktyki, jak również ewentualne oczekiwania odnośnie wsparcia w tym obszarze. Inicjatorami przedsięwzięcia i jednocześnie podmiotami w nim partycypującymi był Miejski Zespół Profilaktyki i Terapii Uzależnień w Olsztynie oraz społeczności szkół, do których dołączyła przedstawicielka środowiska akademickiego w osobie autorki niniejszej publikacji.

W artykule podjęto dyskusję nad wynikami dotyczącymi doświadczenia przez uczniów cyberagresji. Za punkt odniesienia projektu przyjęto teorię społecznego uczenia się A. Bandury i jej implikacje, ważne z punktu widzenia profilaktyki społecznej. Teoria głosi, że człowiek przyswaja sobie

zachowania agresywne w wyniku uczenia się i obserwacji¹. Przy czym modelowanie negatywnych wzorców następuje zarówno w rodzinie, jak i może być czerpane z grup rówieśniczych i podkulturowych.

Teoria koresponduje ze wskazaniami współczesnej profilaktyki społecznej, poprzez akcentowanie roli warunkowania sprawczego i modelowania. Z badań wynika, że wzmocnienie obserwowanego agresora może powodować zwiększenie częstotliwości naśladownictwa, szczególnie, gdy jest ono znaczące i bardzo silne². Jeśli jednak agresja spotyka się każdorazowo z jakąś formą reakcji, dzieci mogą na zawsze zaprzestać jej stosowania³. Przy czym zapobiegawczo działa to zarówno na obserwatorów, jak i agresorów, wobec których wyciągane są konsekwencje⁴. Choć trwają dyskusje nad sensem kar, a także ich preferowaną formą, reagowanie na agresję i przemoc rówieśniczą ma niebagatelne znaczenie dla nasilenia zjawiska i jest jednym z ważniejszych czynników chroniących. Innym istotnym aspektem jest wzmacnianie czynników intelektualnych i poznawczych, stymulujące kontrolowanie zachowań agresywnych.

Cyberagresja traktowana jest jako jeden z przejawów agresji (w znaczeniu działania antyspołecznego)⁵. To zamierzona aktywność przynosząca szkodę, cierpienie innemu człowiekowi, który jest motywowany do uniknięcia tego cierpienia⁶. Przy czym warto podkreślić, że nie ma powszechnej zgody co do intencjonalności wyrządzenia szkody⁷.

¹ A. Bandura, *Psychological mechanisms of aggression*, R.G. Geen, E. I. Donnerstein, *Aggression: Theoretical and Empirical Reviews*, t. 1, Academic Press, New York 1983, s. 1-40.

² M. A. Rosenkrans, W. W. Hartup, *Imitative influences of consistent and inconsistent response consequences to a model on aggressive behaviour and children*, „Journal of Personality and Social Psychology” 1967 nr 7, s. 429-434; B. Wojciszke, *Psychologia społeczna*, Scholar, Warszawa 2011.

³ P. G. Zimbardo, M. R. Leippe, *Psychologia zmiany postaw i wpływu społecznego*, Zysk i S-ka, Poznań 2004, s. 75.

⁴ A. Bandura, *Teoria społecznego uczenia się*, PWN, Warszawa 2007, s. 120.

⁵ A. Bandura, R. Walters, *Agresja w okresie dorastania*, PWN, Warszawa 1968; P. G. Zimbardo, F. Ruch, *Psychologia i życie*, PWN, Warszawa 1994, s. 661.

⁶ E. Aronson, T. D. Wilson, R. M. Akert, *Psychologia społeczna. Serce i umysł*. Wydawnictwo Zysk i S-ka, Poznań 1997, s. 497; A. Frączek, *Czynności agresywne jako przedmiot studiów eksperymentalnej psychologii społecznej*, w: A. Frączek (red.) *Studia nad psychologicznymi mechanizmami czynności agresywnych*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1979, s. 13.

⁷ Z. B. Gaś, *Inwentarz psychologiczny syndromu agresji*, „Przegląd Psychologiczny” 1980 nr 1, s. 143; H. Hamer, *Psychologia społeczna. Teoria i praktyka*, Difin, Warszawa 2005, s. 76.

To co wyróżnia cyberagresję to fakt jej realizowania przy użyciu technik informacyjnych i komunikacyjnych, a konkretnie telefonów komórkowych oraz Internetu, których zastosowanie implikuje kolejne różnice, takie jak: anonimowość sprawcy, niezależność od norm społecznych, istnienie efektu kabiny pilota, tzw. niewidzialnej publiczności oraz ciągłości oddziaływania.

Dwie pierwsze cechy stanowią swego rodzaju stymulatory cyberagresji. Mowa o poczuciu anonimowości oraz wzrastającej niezależności od norm społecznych, którą zapewnia komunikacja za pośrednictwem Internetu⁸.

Z kolei brak bezpośredniego kontaktu sprawcy z ofiarą porównuje się pilotowania bombowca. Pilot zdolny jest do systematycznego bombardowania miasta zupełnie tak jak cyberagresor, skoncentrowany na własnej aktywności⁹ nie ma możliwości zaobserwowania dramatycznych rezultatów swego działania, co działa rozhamująco.

Inną cechą specyficzną cyberagresji jest istnienie tzw. niewidzialnej publiczności, tj. bliżej nieokreślonej grupy osób mających dostęp do materiałów. Ma to znaczenie, gdy zdarzenie ulega upublicznieniu. Trudne emocje odczuwane przez osobę doświadczającą cyberagresji mogą ulec silnej intensyfikacji na skutek niemożności określenia czy zweryfikowania liczby osób mających dostęp do informacji o zdarzeniu.

Założenia badawcze i charakterystyka populacji badanej

Badania miały charakter diagnostyczno-weryfikacyjny. Ich celem było określenie nasilenia cyberagresji doświadczanej przez adolescentów, a także specyfiki zjawiska z uwzględnieniem jego przejawów. Zmierzały także do zweryfikowania do jakiego stopnia płęć można uznać za zmienną różnicującą. W ramach artykułu podjęto ponadto próbę skonfrontowania deklaracji uczniów doświadczających cyberagresji, z perspektywami ich rodziców oraz wychowawców.

Podjęcie tego rodzaju analizy uzasadnia przede wszystkim pilna potrzeba doprecyzowania celów działań profilaktycznych realizowanych w odniesieniu do relatywnie wciąż słabo rozpoznane zjawisku cyberagresji. Wśród wielu pytań, to dotyczące skali i specyfiki zjawiska wydaje się być najbardziej podstawowym. Temu samemu służy odkrycie na ile spójne są

⁸ A. Hankała, *Psychologiczne i społeczne zagrożenia związane z zastosowaniem mediów i technologii informatycznej w edukacji*, w: M. Tanaś, *Pedagogika @ środki informatyczne i media*, Impuls, Warszawa 2004, s. 80.

⁹ S. Shariff, *Cyber-Bullying. Issues and solutions for the school, the classroom and the home*, Routledge, London 2008.

perspektywy nasilenia cyberagresji u uczniów (doświadczających jej) i u ich nauczycieli oraz wychowawców. Wszak zgodnie z obowiązującymi standardami dotyczącymi profilaktyki wychowawczej, inicjatywy podejmowane w jej ramach powinna cechować integralność w rozumieniu całościowości celów i obszarów działania¹⁰, ale i adresatów. Jak wiadomo skoordynowane oddziaływanie na środowisko domowe i szkolne przynosi znacznie lepsze rezultaty, niż procesy tożsame, ale realizowane oddzielnie¹¹. Rodzice i nauczyciele to osoby, których wiedza i postępowanie ma niebagatelny wpływ na postawy i zachowania młodzieży. W działaniach zmierzających do minimalizowania występowania różnych przejawów cyberagresji, niezbędna jest świadomość dorosłych zarówno w zakresie specyfiki, jak i skali jej występowania¹².

W celu dokonania powyżej określonych ustaleń, przeprowadzono badania sondażowe przy zastosowaniu kwestionariusza ankiety. Metoda ta bowiem dzięki anonimowości, umożliwia zebranie danych od dużej liczebnie populacji o zjawisku, które przez niektórych może być traktowane jako krępujące. Badanym przedstawiono cel badań i, że zebrane wyniki będą rozpatrywane w kontekście ogółu, a nie na drodze analizy przypadku, co miało stworzyć korzystne warunki do udzielania szczerych odpowiedzi.

Zadano następujące pytania badawcze: Do jakiego stopnia płęć różnicuje doświadczanie poszczególnych przejawów cyberagresji?, Jaki jest poziom doświadczania przez uczniów poszczególnych przejawów cyberagresji?, W jaki sposób wychowawcy postrzegają skalę cyberagresji w prowadzonych przez siebie klasach? oraz W jaki sposób rodzice/opiekunowie postrzegają skalę cyberagresji u dzieci będących pod ich opieką?

Posłużono się autorskim kwestionariuszem, gdyż zakres badanych zagadnień określony został na drodze konsultacji pomiędzy trzema podmiotami realizującymi projekt¹³. Chcąc rozpoznać nasilenie i charakter zjawiska, w kwestionariuszu zawarto siedem pytań zamkniętych. Każde z nich odnosiło się do innej jej formy. Mowa o: (1) byciu obiektem zdjęć czy nagrań wbrew woli, (2) rozpowszechnianiu kompromitujących nagrań z udziałem

¹⁰ J. Mellibruda, *Profilaktyka problemowa*, „Remedium” 1998 nr 6, s. 4.

¹¹ Zob. S. Kawula, *Integracja i syntonizacja w relacjach rodziny i szkoły*, „Problemy rodziny” 1995 nr 4, s. 39-43;

¹² Zob. J. Frankowiak, *Świadomość specyfiki oraz skali występowania różnych przejawów agresji rówieśniczej, jako podstawa projektowania działań o charakterze zaradczym*, w: J. Frankowiak, L. Willan-Horla, E. Borys, *Środowiskowe konteksty przemocy – ku zrozumieniu i w poszukiwaniu rozwiązań*, CBS UWM, Olsztyn 2016, s. 117-132.

¹³ Jak wspomniano, badano znacznie szerszy zakres zagadnień, niż przedstawione w niniejszym tekście.

ofiary, (3) włamań na profil, konto np. facebook, e-mail, (4) podszywaniu się przy wykorzystaniu konta np. facebook, e-mail ofiary, (5) zamieszczaniu obraźliwych komentarzach, wyśmiewaniu przy użyciu Internetu lub telefonu komórkowego, (6) tworzeniu profilu na portalu społecznościowym, bloga lub strony internetowej w celu wyśmiewania czy obrażania oraz o (7) straszeniu lub szantażowaniu upublicznieniem kompromitujących zdjęć lub nagrań¹⁴. Uczniowie określali częstotliwość doświadczania tych przejawów cyberagresji w roku szkolnym poprzedzającym badanie wybierając spośród odpowiedzi: nigdy, raz, kilka razy (2-5 razy) oraz często (ponad 5 razy).

Badaniami objęto przedstawicieli społeczności sześciu olsztyńskich gimnazjów (1086 uczniów, 650 rodziców oraz 40 wychowawców klas). Z uwagi na założenia oraz cel całego projektu (którego częścią było przeprowadzenie opisywanego badania), zrezygnowano z doboru próby. Rezultatem miało być stworzenie możliwie jak najbardziej adekwatnych rekomendacji dla działań o charakterze profilaktycznym kierowanych do uczniów poszczególnych szkół, ale i klas. Równie ważne było zatem uchwycenie pewnych ogólnych tendencji, jak i tych charakterystycznych dla pomniejszych grup.

Wśród uczniów widać równowagę z nieznaczną przewagą liczebną chłopców.

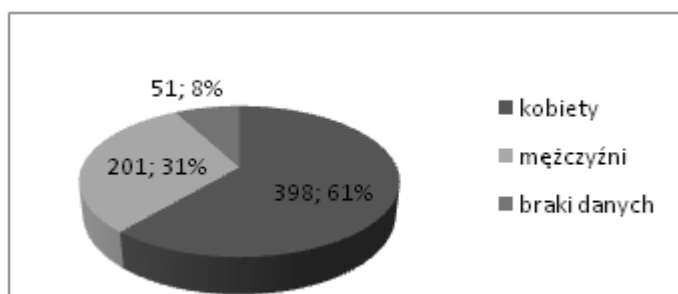
¹⁴ Zaprezentowana numeracja została zastosowana przy prezentacji wyników.

Tabela 1. Liczebności badanych uczniów w ramach szkół z uwzględnieniem podziału według płci oraz według rocznika (N=1086)

Gimnazjum	płeć			rocznik		Ogółem
	brak danych	kobieta	mężczyzna	klasa I	klasa II	
1	5	111	87	116	87	203
2	1	80	78	81	78	159
3	3	61	84	94	54	148
4	0	16	13	15	14	29
5	7	110	109	117	109	226
6	4	150	167	160	161	321
Ogółem	20	528	538	583	503	1086

Ponieważ w oparciu o uzyskane dane zaplanowano przygotowanie stosowanych rekomendacji, a także stworzenie konkretnych rozwiązań, adresowanych do uczniów, zdecydowano się na objęcie badaniem wyłącznie gimnazjalistów pierwszych i drugich klas. Można zaobserwować przewagę liczebną uczniów klas pierwszych. Tendencja ta widoczna jest również w ramach poszczególnych szkół. Tylko w jednej odnotowano przewagę liczebną uczniów klas drugich. Dwudziestu spośród 1086 badanych nie zakresliło odpowiedzi w polu „płeć”.

Liczebność wszystkich rodziców/opiekunów pierwszo i drugoklasistów wyniosła 650 osób.

Rycina 1. Liczebność rodziców/opiekunów biorących udział w badaniu z podziałem na płeć (N=650)

Z kolei wychowawców poddanych badaniu było czterdziestu.

Tabela 2. Liczebność wychowawców w ramach poszczególnych gimnazjów (N=40)

Gimnazjum	częstość	procent	procent ważnych	procent skumulowany
1	7	17,5	17,5	17,5
2	8	20,0	20,0	37,5
3	9	22,5	22,5	60,0
4	1	2,5	2,5	62,5
5	10	25,0	25,0	87,5
6	5	12,5	12,5	100,0
Ogółem	40	100,0	100,0	

Liczba osób poddanych badaniu odpowiada liczbie klas uczestniczących w diagnozie.

Doświadczania przez uczniów cyberagresji a płeć

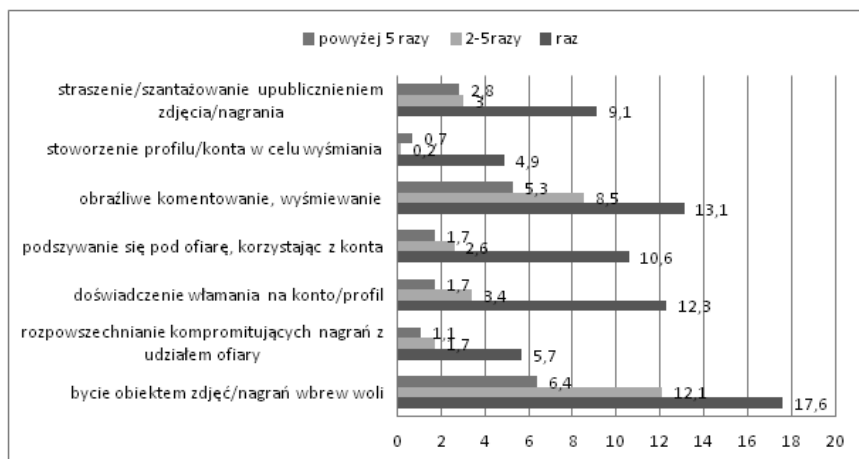
W Tabeli 3 zaprezentowano odsetki dziewcząt i chłopców doświadczających różnych przejawów agresji elektronicznej.

Tabela 3. Odsetki dziewcząt i chłopców, którzy doświadczyli poszczególnych przejawów agresji elektronicznej

Przejawy cyberagresji	dziewczęta	chłopcy
1	14,9	9,7
2	5,8	6,1
3	26,9	22,3
4	14,9	16,1
5	17,4	18,6
6	8,5	10,6
7	36,1	25,4

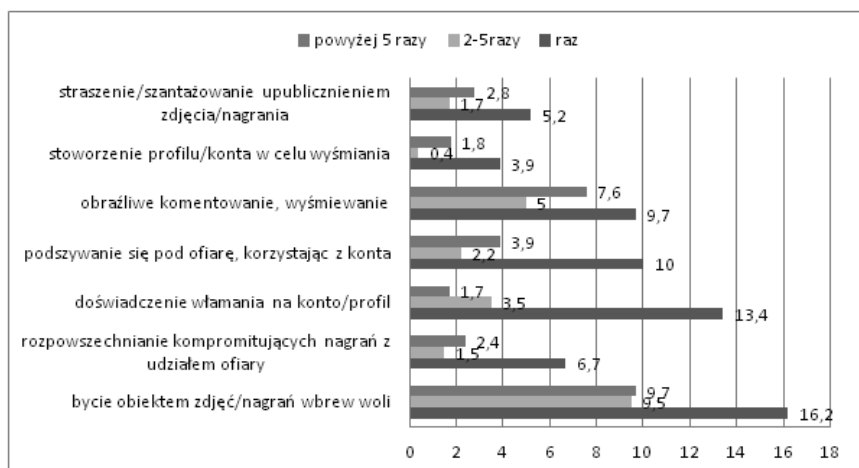
W odniesieniu do trzech przejawów, różnice nie przekraczają 2%, a rozpowszechniania kompromitujących nagrań z własnym udziałem doświadczyło 2,1% więcej chłopców niż dziewcząt. Największe dysproporcje odnotowano w przypadku bycia obiektem zdjęć, nagrań wbrew woli. Doświadczyło tego o ponad 10% więcej dziewcząt niż chłopców. O 5% zaś straszenia/szantażowania upublicznieniem zdjęcia/nagrania, a o 4,6% – obraźliwego komentowani, wyśmiewania.

Powyżej odniesiono się wyłącznie do wyników zbiorczych. Na kolejnych wykresach uwzględniono podział ze względu na płeć.

Rycina 2. Częstotliwości doświadczania przez dziewczęta różnych przejawów agresji elektronicznej wyrażone w procentach.

Chłopcy w porównaniu do dziewcząt, częściej stają się ofiarami wielokrotnej agresji rówieśniczej. Dotyczy to głównie bycia obiektem zdjęć/nagrań wbrew woli oraz obraźliwego komentowania i wysmiewania.

Rycina 3. Częstotliwości doświadczania przez chłopców różnych przejawów agresji elektronicznej wyrażone w procentach.

W celu potwierdzenia faktu braku zależności pomiędzy płcią i doświadczaniem poszczególnych przejawów cyberagresji posłużono się testem t-Studenta dla grup niezależnych. W analizie uwzględniono wskazania 1066 badanych uczniów (20 – nie zaznaczyło odpowiedzi w polu płeć).

Tabela 4. Doświadczanie cyberagresji a płeć – podstawowe miary

płeć		N	Średnia	Odchylenie standardowe	Błąd standardowy średniej
Przejawy cyberagresji	K	528	8,94	2,838	0,123
	M	538	9,03	3,509	0,151
1	K	528	1,63	0,948	0,041
	M	538	1,64	1,007	0,043
2	K	528	1,12	0,463	0,02
	M	538	1,16	0,569	0,025
3	K	528	1,23	0,614	0,027
	M	538	1,29	0,685	0,03
4	K	528	1,2	0,586	0,025
	M	538	1,25	0,696	0,03
5	K	528	1,46	0,861	0,037
	M	538	1,42	0,9	0,039
6	K	528	1,07	0,349	0,015
	M	538	1,1	0,462	0,02
7	K	528	1,23	0,644	0,028
	M	538	1,17	0,589	0,025

Na wstępie upewniono się, że rozkład cech w obu grupach (w grupie kobiet i mężczyzn) jest normalny. Następnie za pomocą testu Levena sprawdzono czy wariancje w badanych grupach mają charakter homogeniczny.

Tabela 5. Doświadczanie cyberagresji a płeć – badanie zależności

Przejawy cyberagresji t-test dla jednorodności średnich							
t	df		Istotność dwustronna	Różnica średnich	Błąd standar- dowy różnicy	95% przedział ufności	
						Dolna granica	Górna granica
suma	-0,443	1064	0,658	-0,087	0,196	-0,471	0,297
1	-0,115	1064	0,908	-0,007	0,06	-0,124	0,111
2	-1,275	1029,132	0,203	-0,04	0,032	-0,103	0,022
3	-1,481	1055,436	0,139	-0,059	0,04	-0,137	0,019
4	-1,513	1039,981	0,131	-0,06	0,039	-0,137	0,018
5	0,674	1064	0,5	0,036	0,054	-0,07	0,142
6	-1,059	998,742	0,29	-0,027	0,025	-0,076	0,023
7	1,835	1051,62	0,067	0,069	0,038	-0,005	0,144

Analiza danych wykazała, że średnie wyniki dotyczące doświadczania przez kobiety i mężczyzn poszczególnych przejawów cyberagresji nie różnią się na poziomie istotnym statystycznie. Płci zatem nie można uznać za zmienną różnicującą jej doświadczanie.

Poziom doświadczania cyberagresji – perspektywa uczniów

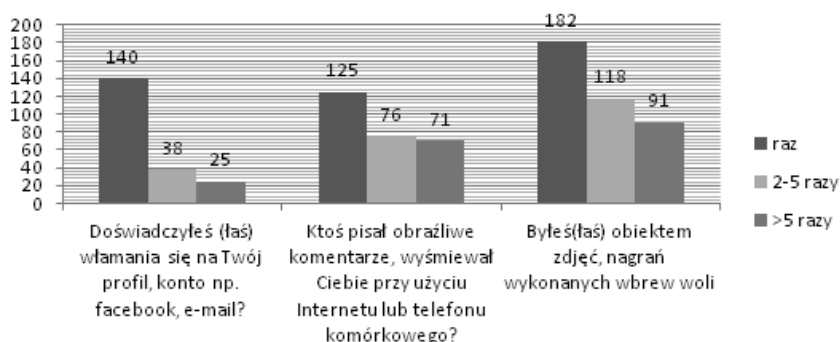
Analiza danych pozwala stwierdzić, że uczniowie najrzadziej spotykali się z sytuacją, w której ktoś w celu wyśmiania ich lub obrażenia stworzył profil na portalu społecznościowym, blog lub stronę internetową.

Tabela 6. Wiktyfikacja gimnazjalistów w zakresie różnych rodzajów agresji elektronicznej wyodrębniona ze względu na sposób realizacji aktów agresji (na podstawie odpowiedzi uczniów)

Prze- jawy cybe- ragre- sji	Brak danych		Ani razu		Raz		2-5 razy		Ponad 5 razy	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
1	4	0,4	691	63,6	182	16,8	118	10,9	91	8,4
2	5	0,5	978	90,1	67	6,2	17	1,6	19	1,7
3	13	1,2	870	80,1	140	12,9	38	3,5	25	2,3
4.	13	0,8	904	83,2	112	10,3	26	2,4	31	2,9
5	4	0,4	810	74,6	125	11,5	76	7	71	6,5
6	3	0,3	1018	93,7	48	4,4	3	0,3	14	1,3
7	4	0,4	948	87,3	77	7,1	27	2,5	30	2,8

Doświadczyło tego 6% badanych, czyli 65 uczniów (z tego 48-raz, a 17-więcej niż raz).

Prawie co dziesiąty uczeń doświadczył rozpowszechniania kompromitujących nagrań ze swoim udziałem. Z kolei ponad 12% było straszonych lub szantażowanych, że upublicznione zostaną kompromitujące zdjęcia lub nagrania, a pod 15,6% uczniów podszyto się przy użyciu konta na fb e-mail itp. Pozostałych sposobów realizacji aktów cyberagresji doświadczył co najmniej, co piąty gimnazjalista.

Rycina 4. Częstotliwość ulegania trzem najpopularniejszym formom cyberprzemocy (na podstawie odpowiedzi uczniów)

W rezultacie 18,7% badanych doświadczyło włamania na swoje konto czy profil, a 5,8% więcej niż raz. Z kolei pod adresem, co piątego gimnazjalisty pisano obraźliwe komentarze przy użyciu Internetu lub telefonu komórkowego. W ciągu minionego roku gimnazjaliści najczęściej byli obiektami zdjęć, nagrań wykonywanych wbrew ich woli.

Poziom doświadczania cyberagresji – perspektywa wychowawców i rodziców

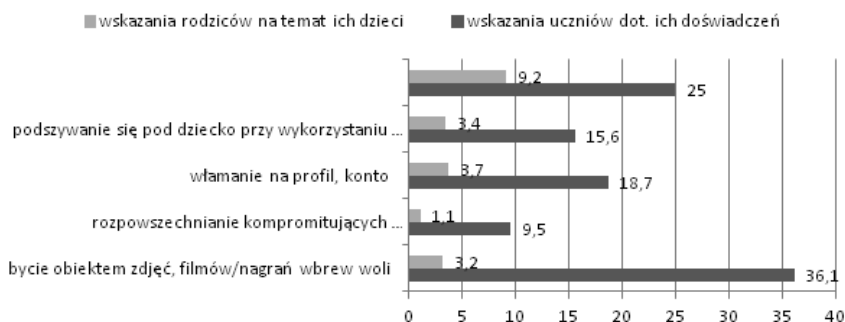
Z kolei wychowawcom zadano pytanie: „Czy w ciągu ostatniego roku szkolnego, a jeśli tak to ile razy zaobserwował(a) Pan/Pani lub ktoś zgłosił Panu/Pani którąś z następujących sytuacji w ramach prowadzonej klasy?”. Uzyskane dane przedstawiono w Tabeli 5 z której usunięto kolumny z propozycjami: „parę razy w miesiącu”, „kilka razy w tygodniu” oraz „codziennie”. Żaden z badanych wychowawców nie zdecydował się na ich wybór.

Tabela 7. Wiktyimizacja w zakresie różnych rodzajów agresji elektronicznej wyodrębniona ze względu na sposób realizacji aktów agresji (na podstawie odpowiedzi wychowawców)

Przejawy cyberagresji	Brak danych	Nie, nigdy	Kilka razy w semestrze	Raz w miesiącu
1	2	29	9	-
2	1	37	1	1
3	2	31	7	-
4	3	27	10	-
5	4	16	20	-
6	3	31	6	-
7	2	37	1	-

Z uzyskanych danych wynika, że większość nauczycieli nie odnotowała w ciągu ostatniego roku przypadków cyberagresji, której ofiarami mieli być uczniowie. Połowa badanych przyznaje, że kilka razy w semestrze ktoś pisał obraźliwe komentarze, wyśmiewał ucznia za pośrednictwem Internetu lub telefonu komórkowego, a dziesięciu, że ktoś podszywał się pod ucznia korzystając z jego konta. Mniej niż dziesięciu wychowawców zarejestrowała sporadyczne przypadki stosowania wobec uczniów pozostałych form cyberagresji.

Za równie niesatysfakcjonujące można uznać dane uzyskane na podstawie odpowiedzi rodziców. Skonfrontowano je ze wskazaniami uczniów i przedstawiono na Rycinie 5. Rodzicom zadano pytanie: „Czy w ciągu ubiegłego roku szkolnego (jeśli tak to ile razy) Pana/Pani dziecko doświadczyło którejś z wymienionych sytuacji ze strony ucznia lub uczniów?”. Okazuje się, że mają oni najmniej orientację dotyczącą nagrywania filmów i/lub robienia zdjęć dzieciom wbrew woli.

Rycina 5. Wiktyimizacja uczniów w zakresie agresji elektronicznej wyodrębniona ze względu na sposób realizacji aktów agresji (na podstawie odpowiedzi uczniów i rodziców)

Trochę ponad 3% opiekunów deklaruje, że wie o tym, że ich dziecko doświadczyło włamania na profil czy konto oraz kradzieży tożsamości w sieci. Jednocześnie, wystąpienie takich zdarzeń deklaruje odpowiednio 18,7 i 15,6% gimnazjalistów. Na uwagę zwraca również wyraźna różnica we wskazaniach dotyczących jednego z najbardziej dotkliwych przejawów agresji elektronicznej. Mowa o rozpowszechnianiu kompromitujących filmów/nagrań z udziałem ofiary. Tej formy agresji doświadczył niemal co dziesiąty uczeń. Jednocześnie tylko co setny rodzic deklarował, że wie o takim zajściu z udziałem swego dziecka w roli ofiary.

Dyskusja

Jeśli przyjąć, że zachowania agresywne są związane z obserwacją niekorzystnych wzorców z otoczenia i mając świadomość wagi konieczności reagowania na wszelkie jej przejawy, prowadzenie systematycznych diagnoz służących projektowaniu i realizacji działań o charakterze zaradczym nabiera szczególnego znaczenia. Warto jednocześnie podkreślić, że winny być one uzupełniane codzienną aktywnością uczniów, nauczycieli i rodziców czy opiekunów zorientowaną na minimalizowanie zagrożenia. Wyniki przeprowadzonych badań potwierdzają wysoki poziom doświadczania przez młodzież cyberagresji i niski poziom kontroli społecznej tego typu zachowań.

Nie ma wątpliwości, że istnieje paląca potrzeba podejmowania działań profilaktycznych w kierunku przeciwdziałania przemocy, w tym cyberprzemocy z uwzględnieniem jej specyfiki. Problem wymaga aktywności na wielu polach. Z uwagi na mocno ograniczony zakres wyników zaprezentowanych w niniejszej publikacji, odniesiono się wyłącznie do niektórych.

Ustalono także, że dziewczęta nieznacznie częściej doświadczają różnych przejawów cyberagresji. Choć nie są one statystycznie istotne warto przy okazji podkreślić, że badane równocześnie znacznie rzadziej padały ofiarami tradycyjnych przejawów agresji rówieśniczej, co potwierdzają dane uzyskane w ramach tego samego projektu.

W przypadku agresji fizycznej to wyraźna dysproporcja, tj. 27% do 40%. Chłopcy częściej także stawali się ofiarami wszystkich wyodrębnionych form agresji werbalnej oraz seksualnej. Z przeprowadzonych badań nad doświadczaniem tzw. tradycyjnych form agresji wynika, że dziewczęta częściej niż chłopcy padają jedynie ofiarami agresji relacyjnej, w tym wymyślenia i/ lub rozpowszechniania plotek i nieprawdziwych informacji na swój temat (242 tj. 45,8% w stosunku do 210, czyli 39%) oraz wykluczania z grupy – 18,9% w stosunku do 17,6% chłopców.

Wyniki różnorodnych badań nad znaczeniem płci w doświadczaniu cyberprzemocy nie wpisują się w jedną tendencję. Część z nich wskazuje na częstszą wiktyimizację wśród dziewczynek¹⁵. W innych z kolei nie odnotowano różnic płciowych zarówno w kontekście sprawstwa, jak i bycia ofiarą cyberagresji¹⁶. Otrzymane w olsztyńskim badaniu wyniki wskazują brak konieczności różnicowania działań o charakterze profilaktycznym ze względu na płeć. Potwierdzają to także analizy danych z uwzględnieniem przynależności do poszczególnych klas.

Otrzymane wyniki potwierdzają ogólną tendencję, że młodzież doświadczająca agresji elektronicznej niezwykle rzadko informuje o tym dorosłych¹⁷. Z ogólnopolskich badań z udziałem szerszej grupy nastolatków wynika, że od 39 do nawet około 50 proc. badanych doświadczających cyberagresji nikogo nie powiadomiło o tym fakcie¹⁸, a co piąty, a jak wynika z Raportu NIK – co dziesiąty powiedział o tym rodzicom lub nauczycielowi¹⁹. Z kolei w innym badaniu jedynie 1,6% zwróciłoby się do wychowawcy,

¹⁵ F. Dehue, C. Bolman, T. Völlink, *Cyberbullying: youngsters' experiences and parental*, „Cyberpsychology & Behavior” 2008 nr 11, 217–223; P. K. Smith, J. Mahdavi, M. Carvalho, S. Fisher, S. Russell, N. Tippett, *Cyberbullying: Its nature and impact in secondary school pupils*, „Journal of Child Psychology and Psychiatry” 2008 nr 49(4), s. 376–385. P. Devine, K. Lloyd, *Internet use and psychological well-being among 10-year-old and 11-year-old children*, „Child Care in Practice” 2012 nr 18(1), s. 5–22.

¹⁶ M. L. Ybarra, K. J. Mitchell, *Online aggressors/targets, aggressors, and targets: A comparison of associated Youth characteristics*, „Journal of Child Psychology and Psychiatry” 2004 nr 45 (7), s. 1308–1316; J. Raskauskas, A. D. Stoltz, *Involvement in traditional and electronic bullying among adolescents*, „Developmental Psychology” 2007 nr 43, s. 564–575; K. R. Williams, N. G. Guerra, *Prevalence and predictors of internet bullying*, „Journal of Adolescent Health” 2007 nr 41, s. 14–21.

¹⁷ T. Aricak, S. Siyahhan, A. Uzunhasanoglu, *Cyberbullying among Turkish adolescents*, „Cyberpsychology & Behavior” 2008 nr 11(3), s. 253–261; Department of Children, Schools and Families, *Cyberbullying. Safe to learn: Embedding anti-bullying work in schools*, „Childnet International”, Crown, 2007; M. L. Ybarra, K. J. Mitchell, *Prevalence and frequency of Internet harassment instigation: implications for adolescent health*, „Journal of Adolescent Health” 2007 nr 41(2), s. 189–195; Ł. Wojtasik, *Cyberprzemoc – charakterystyka zjawiska*, w: Ł. Wojtasik, *Jak reagować na cyberprzemoc. Poradnik dla szkół*, Fundacja Dzieci Niczyje, Warszawa, 2009.

¹⁸ R. Slonje, P. K. Smith, *Cyberbullying: another main type of bullying?*, „Scandinavian Journal of Psychology” 2008 nr 49(2), s. 147–154.

¹⁹ NASK, *Nastolatki 3.0. Wybrane wyniki ogólnopolskiego badania uczniów w szkołach*, w: <https://www.nask.pl/pl/aktualnosci/wydarzenia/wydarzenia-2016/432,Nastolatki-w-inter-necie-smartfony-komunikacja-i-cyberprzemoc.html>, s. 13; NIK, *Zapobieganie i przeciwdziałanie cyberprzemocy wśród dzieci i młodzieży*, <https://www.nik.gov.pl/plik/id,15249,vp,17730.pdf>, s. 8.

a 0,8% poinformowałoby pedagoga szkolnego²⁰. Wśród przyczyn takiego stanu rzeczy podawanych jest wiele powodów²¹, w tym specyfikę samego okresu rozwojowego nastolatków, ale i charakter konkretnych relacji czy też klimat szkolny czy atmosferę szkolną. Jednym z kluczowych czynników utrudniających wgląd dorosłych, jest swego rodzaju autonomia cyberprze-strzeni wobec rzeczywistego świata, a co za tym idzie brak kontroli nad poczynaniami dzieci²².

Wśród przyczyn można wskazać niedostatecznie silne relacje rodzi-cielskie, których wzmacnianie traktowane są we współczesnej profilaktyce jako priorytet. Z jednej strony zapobiegają one podejmowaniu przez mło-dzież zachowań ryzykownych²³, w tym stosowaniu cyberprzemocy, a do-datkowo pozwalają na okazania wsparcia dzieciom w sytuacjach dla nich trudnych²⁴. Z kolei im ta więź jest słabsza, tym na znaczeniu zyskuje wpływ grupy rówieśniczej²⁵. Badacze wskazują, że wsparcie w zakresie wzmacniania więzi między dziećmi i rodzicami, powinno stanowić jeden z priorytetów w profilaktyce szkolnej²⁶.

²⁰ S. Rębisz, I. Sikora, K. Smoleń-Rębisz, *Świadomość i skala zjawiska cyberprzemocy wśród młodzieży gimnazjalnej województwa podkarpackiego*, „Edukacja-Technika-Informatyka” 2017 nr 3, s. 236.

²¹ C. L. Nixon, *Current perspectives: the impact of cyberbullying on adolescent health*, „Adolescent Health, Medicine and Therapeutics” 2014 nr 5, s. 143-158.

²² F. Dehue, C. Bolman, T. Völlink, *Cyberbullying: youngsters' experiences and parental*, „Cyberpsychology & Behavior” 2008 nr 11, s. 217-223; P. Mazurek, *Anatomia internetowej anonimowości*, w: D. Batorski, M. Marody, A. Nowak, *Spółeczna przestrzeń internetu*, SWPS „Academia”, Warszawa 2006, s. 79-90; K. Subrahmanyam, P. Greenfield, *Online communication and adolescent relationships*, „The Future of Children” 2008 nr 18(1), s. 119-146; Y. C. Wong, *Cyber-parenting: Internet benefits, risks and parenting issues*, w: „Journal of Technology in Human Services” 2010 nr 28(4), s. 252-273.

²³ J. D. Hawkins, R. F. Catalano, J. Y. Miller, *Risk and protective factor for alcohol and other drug problems in adolescence and early adulthood: Implication for substance abuse prevention*, „Psychological Bulletin” 1992 nr 112, s. 64-105; J. Szymańska, *Programy profilaktyczne. Podstawy profesjonalnej psychoprofilaktyki*, ORE, Warszawa 2012, s. 20-21.

²⁴ S. Davis S, C. Nixon, *Empowering bystanders*, w: J. Patchin, S. Hinduja, *Cyberbullying Prevention and Response: Expert Perspectives*, Routledge, New York 2012, s. 93-113; G. Schurgin O'Keeffe, K. Clarke-Pearson, *Council on Communications and Media Clinical report – the impact of social media on children, adolescents, and families*, „Pediatrics” 2011 nr 127, s. 800-804.

²⁵ A. Kazdin, *Zdrowie psychiczne młodzieży w okresie dorastania. Programy profilaktyczne i lecznicze*, „Nowiny Psychologiczne” 1996 nr 2.

²⁶ C. L. Nixon, *Current perspectives: the impact of cyberbullying on adolescent health*, w: „Adolescent Health, Medicine and Therapeutics” 2014 nr 5, s. 51; G. Schurgin O'Keeffe,

Dysproporcje w odpowiedziach dorosłych w stosunku do wskazań dzieci, wynikać mogą także z niższego poziomu kompetencji tych pierwszych. Ogólną tendencję potwierdzają wyniki diagnozy zrealizowanej w 2013 roku. Mowa m.in. o umiejętnościach w zakresie korzystania z Internetu (dobrze lub bardzo dobrze ocenia własne kompetencje 41% rodziców i 84 dzieci), obsługi komputera (odpowiednio 38 do 80%) czy wreszcie unikania zagrożeń (28 do 64%)²⁷. W opisywanym badaniu za wystarczające, swe kompetencje w zakresie obsługi komputera i korzystania z Internetu uznało 32 wychowawców (80%) przy pięciu wahających się i trzech uważających, że mogłyby ulec wzmocnieniu.

Opisywane dysproporcje w odpowiedziach trzech grup badanych na temat występowania cyberagresji, może wynikać także z niedostatecznej wiedzy dorosłych na temat samego zjawiska, a także braku umiejętności reagowania na jego przejawy. Choć trudno zmierzyć poziom tych kompetencji. W badaniu poproszono o takie deklaracje. W odniesieniu do wiedzy na temat zjawiska agresji i przemocy rówieśniczej (w tym cyberprzemocy) pozytywne noty przyznało sobie 20 wychowawców (50%) oraz 373 rodziców/opiekunów, tj. 57,4% badanych. Zaś poziom swych umiejętności w zakresie zapobiegania i reagowania na przejawy agresji i przemocy rówieśniczej w tym cyberprzemocy, a także ryzykownych zachowań dziecka w sieci, za wysoki uznało nieco ponad 40% rodziców (367 badanych) oraz 16 wychowawców, tj. 40%.

Nauczyciele i rodzice czy opiekunowie powinni mieć wgląd w rzeczywistą skalę zjawiska, ale i posiadać wiedzę na temat specyfiki cyberagresji, adekwatnych form reagowania na jej przejawy, a także świadomość powszechności oraz zakresu naśladownictwa różnych zachowań przez dzieci. Pomocne wydaje się przyswojenie podstawowych tez teorii społecznego uczenia się oraz podejmowanie działań ukierunkowanych na zwiększanie świadomości rodziców w zakresie jej podstawowych założeń. Może to znacząco zwiększyć szansę na rozpoznanie niepożądanych zachowań oraz mechanizmów je regulujących, a także przyczynić się do ich niwelowania a także zapobiegania ich występowaniu.

K. Clarke-Pearson, *Council on Communications and Media. Clinical report – the impact of socialmedia on children, adolescents, and families*, „Pediatrics” 2011 nr 127, s. 800–804.

²⁷ <https://fundacja.orange.pl/badania.html>, (dostęp 10.11.2017).

Bibliografia:

- Aricak T., Siyahhan S., Uzunhasanoglu A., *Cyberbullying among Turkish adolescents*, „Cyberpsychology & Behavior“ 2008 nr 11(3), s. 253–261.
- Aronson E., Wilson T. D., Akert R. M., *Psychologia społeczna. Serce i umysł*, Zysk i S-ka, Poznań 1997.
- Bandura A., *Psychological mechanisms of aggression* w: (red.) R.G. Geen, E.I. Donnerstein *Aggression: Theoretical and Empirical Reviews*, t. 1, Academic Press, New York 1983, s. 1-40.
- Bandura A., *Teoria społecznego uczenia się*, PWN, Warszawa 2007.
- Bandura A., Walters R., *Agresja w okresie dorastania*, PWN, Warszawa 1968.
- Devine P, Lloyd K., *Internet use and psychological well-being among 10-year-old and 11-year-old children*, „Child Care in Practice” 2012 nr 18(1), s. 5–22.
- Davis S., Nixon C., *Empowering bystanders*, w: (red.) J. Patchin, S. Hinduja, *Cyberbullying Prevention and Response: Expert Perspectives*, Routledge, New York 2012, s. 93–113.
- Dehue F., Bolman C., Völlink T., *Cyberbullying: youngsters' experiences and parental*, „Cyberpsychology & Behavior” 2008 nr 11, s. 217–223.
- Department of Children, Schools and Families; *Cyberbullying. Safe to learn: Embedding anti-bullying work in schools*, Childnet International, Crown, 2007.
- Devine P, Lloyd K., *Internet use and psychological well-being among 10-year-old and 11-year-old children*, „Child Care in Practice” 2012 nr 18(1), s. 5–22.
- Frankowiak J., Świadomość specyfiki oraz skali występowania różnych przejawów agresji rówieśniczej, jako podstawa projektowania działań o charakterze zaradczym, w: (red.) J. Frankowiak, L. Willan-Horla, E. Borys, Środowiskowe konteksty przemocy – ku zrozumieniu i w poszukiwaniu rozwiązań, CB UWM, Olsztyn 2016, s. 117-132.
- Frączek A., *Czynności agresywne jako przedmiot studiów eksperymentalnej psychologii społecznej*, w: (red.) A. Frączek, *Studia nad psychologicznymi mechanizmami czynności agresywnych*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1979, s. 9-32.
- Gaś Z. B., *Inwentarz psychologiczny syndromu agresji*, „Przegląd Psychologiczny“ 1980 nr 1, s. 143-158.
- Hamer H., *Psychologia społeczna. Teoria i praktyka*, Difin, Warszawa 2005.
- Hankała A., *Psychologiczne i społeczne zagrożenia związane z zastosowaniem mediów i technologii informatycznej w edukacji*, w: (red.) M. Tanaś,

- Pedagogika @ środki informatyczne i media*, Wydawnictwo Impuls, Warszawa 2004, s. 145-158.
- Hawkins J. D., Catalano R. F., Miller J. Y., *Risk and protective factor for alcohol and other drug problems in adolescence and early adulthood: Implication for substance abuse prevention*, „Psychological Bulletin” 1992 nr 112, s. 64-105.
- Kawula S., *Integracja i syntonizacja w relacjach rodziny i szkoły*, „Problemy rodziny” 1995 nr 4, s. 39-43.
- Kazdin A., *Zdrowie psychiczne młodzieży w okresie dorastania. Programy profilaktyczne i lecznicze*, „Nowiny Psychologiczne” 1996 nr 2, s. 39-74.
- Mazurek P., *Anatomia internetowej anonimowości*, w: (red.) D. Batorski, M. Marody, A. Nowak, *Spółeczna przestrzeń internetu*, WSPS „Academia”, Warszawa 2006, s. 79-90.
- Mellibruda J., *Profilaktyka problemowa*, „Remedium” 1998 nr 6, s. 4.
- Najwyższa Izba Kontroli, *Zapobieganie i przeciwdziałanie cyberprzemocy wśród dzieci i młodzieży*, w: <https://www.nik.gov.pl/plik/id,15249,vp,17730.pdf> (dostęp 10.11.2017).
- Naukowa i Akademicka Sieć Komputerowa, *Nastolatki 3.0. Wybrane Wyniki ogólnopolskiego badania uczniów w szkołach*, w: <https://akademia.nask.pl/badania/RAPORT%20-%20Nastolatki%203.0%20-%20wybrane%20wyniki%20badania%20og%C5%84%20og%C3%B3lnopolskich.pdf> (dostęp 10.11.2017).
- Nixon M. L., *Current perspectives: the impact of cyberbullying on adolescent health*, „Adolescent Health, Medicine and Therapeutics” 2014 nr 5, s. 143-158.
- Patchin J. W., Hinduja S., *Cyberbullying and self-esteem*, „Journal of School Health” 2010 nr 80(12), s. 614-621.
- Raskauskas J., Stoltz A. D., *Involvement in traditional and electronic bullying among adolescents*, „Developmental Psychology” 2007 nr 43, s. 564-575.
- Rębisz S., Sikora I., Smoleń-Rębisz K., *Świadomość i skala zjawiska cyberprzemocy wśród młodzieży gimnazjalnej województwa podkarpackiego*, „Edukacja-Technika-Informatyka” 2017 nr 3, s. 231-238.
- Rosenkrans M. A., Hartup W. W., *Imitative influences of consistent and inconsistent response consequences to a model on aggressive behaviour and children*, „Journal of Personality and Social Psychology” 1967 nr 7, s. 429-434.

- Schurgin O’Keeffe G., Clarke-Pearson K., *Council on Communications and Media Clinical report – the impact of social media on children, adolescents, and families*, „Pediatrics” 2011 nr 127, s. 800–804.
- Shariff S., *Cyber-Bullying. Issues and solutions for the school, the classroom and the home*, Routledge, London 2008.
- Slonje R, Smith PK. , *Cyberbullying: another main type of bullying?*, „Scandinavian Journal of Psychology” 2008, nr 49(2), s. 147–154.
- Smith, P. K., Mahdavi, J., Carvalho M., Fisher S., Russell S., Tippett N., *Cyberbullying: Its nature and impact in secondary school pupils*, „Journal of Child Psychology and Psychiatry” nr 49(4), s. 376–385.
- Subrahmanyam, K. Greenfield, P. *Online communication and adolescent relationships*, „The Future of Children” 2008 nr 18(1), 119–146.
- Szymańska J., *Programy profilaktyczne. Podstawy profesjonalnej psychoprofilaktyki*, ORE, Warszawa 2012.
- Williams, K.R., Guerra N.G., *Prevalence and predictors of internet bullying*, „Journal of Adolescent Health” 2007 nr 41, s. 14–21.
- Wojciszke B., *Psychologia społeczna*, Wyd. Scholar, Warszawa 2011.
- Wojtasik Ł., *Cyberprzemoc – charakterystyka zjawiska*, w: (red.) Ł. Wojtasik, *Jak reagować na cyberprzemoc. Poradnik dla szkół*, Fundacja Dzieci Niczyje, Warszawa 2009, s. 5-10.
- Wong Y. C., *Cyber-parenting: Internet benefits, risks and parenting issues*, „Journal of Technology in Human Services”, 2010 nr 28(4), s. 252–273.
- Ybarra M. L., Mitchell K. J., *Online aggressors/targets, aggressors, and targets: A comparison of associated Youth characteristics*, „Journal of Child Psychology and Psychiatry”, 2004 nr 45 (7), s. 1308–1316.
- Ybarra ML, Mitchell KJ., *Prevalence and frequency of Internet harassment instigation: implications for adolescent health*. „Journal of Adolescent Health” 2007 nr 41(2), s. 189–195.
- Zimbardo P., Ruch F., *Psychologia i życie*, PWN, Warszawa 1994.

Cyber aggression in adolescents’ experiences – scale, character, determinants

The report is based on the data collected in the research, which was conducted in June 2014, amongst 1086 students of the first and the second classes in six Olsztyn’s lower secondary schools, 650 parents/guardians, and 40 form masters. The research subject was a level of experiencing different

forms of peer aggression, including cyber aggression. The research had a holistic character, because its main objective was to develop, with a cooperation of The Municipal Centre for Preventive Treatment and Addiction Therapy in Olsztyn (MZPiTU w Olsztynie), prophylactic recommendations and solutions, addressed to the surveyed schoolchildren. The description presents the division for various symptoms of cyber aggression and the perspective of schoolchildren, parents/guardians and form masters. The report also implies the sex grouping division.

Keywords: cyberagresion, social prevention, peer aggression, adolescent.

**Cyberagresja wśród adolescentów
– skala, charakter, uwarunkowania**

Raport oparty jest na danych uzyskanych w badaniu przeprowadzonym w czerwcu 2014 roku wśród 1086 uczniów pierwszych i drugich klas sześciu olsztyńskich gimnazjów, 650 rodziców/opiekunów oraz 40 wychowawców. Przedmiotem badań był poziom doświadczania przez uczniów różnych form agresji rówieśniczej, w tym cyberagresji. Miały one charakter całościowy (pełny), ponieważ głównym założeniem projektu było wypracowanie we współpracy z Miejskim Zespołem Profilaktyki i Terapii Uzależnień w Olsztynie, rekomendacji i rozwiązań o charakterze profilaktycznym, adresowanych do uczniów badanych klas. W opisie uwzględniono podział na różne formy i przejawy agresji oraz perspektywę uczniów, rodziców/opiekunów oraz wychowawców.

Słowa kluczowe: cyberagresja, profilaktyka społeczna, agresja rówieśnicza, adolescent.